

Memler Üzerine Yeni Bir Değerlendirme

[A New Assessment on Memes]

Kürşat MARAL 

Ondokuz Mayıs University

Received: 15.08.2022 / Accepted: 15.12.2022

DOI: 10.51404/metazihin.1162533

Research Article

Abstract: Attempts of explaining the nature of human being generally try to show the aspects that distinguish the human being from other beings in general. In this context, Dawkins says that the distinguishing feature of man is that he can reveal "culture" and he explains the activity of producing culture with the concept of "meme." The meme is a new form of mapping and is used to express cultural evolution. After Dawkins, many studies have been done on this concept and the field it expresses. But these studies can be considered almost the same, since the topics covered and the answers given are very similar to each other. But these answers also lead to certain ambiguities; For example, even though memetic theories classify many phenomena as memes, they do not differentiate between these phenomena. This also causes some problems such as evaluating a scientific theory and a popular phenomenon in the same category; however, these two memes cannot be considered in the same category in terms of both diffusion and permanence. Secondly, memetic theorists have not made diagnoses about how memetic evolution occurs; however, if we are talking about an evolution, it is necessary to reveal how this evolution took place. In this article, some solutions to these two problems will be offered in relation to Wittgenstein's theory of "language games" and a new meme theory will be put forward.

Keywords: meme, gene, disappearing meme, persistent meme, potential meme, macro-memetic evolution, micro-memetic evolution.

Öz: İnsana yönelik yaklaşımlar incelendiğinde, genel olarak onu diğer varlıklardan ayıran yanının gösterilmeye çalışıldığı görülür. Dawkins de bu bağlamda, insanın ayırıcı yanının onun "kültür" ortaya koyabilmesi olduğunu söyler ve bu yeni etkinliği "mem" kavramıyla açıklar. Mem, yeni bir eşleme biçimidir ve kültürel evrimi ifade

Author Info: Kürşat MARAL

Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Education, Department of Philosophy, 55200 Atakum-Samsun, TÜRKİYE.

E-mail: kursatmaral9@gmail.com

To Cite This Paper: Maral, K. (2022). "Memler Üzerine Yeni Bir Değerlendirme." *MetaZihin*, 5(2): 119-136.

etmek için kullanılır. Dawkins sonrası bu kavram üzerine ve kavramın ifade ettiği alana yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar, hemen hemen aynı sayılabilir. Çünkü ele alınan konular ve verilen cevaplar birbirine oldukça yakındır. Fakat bu cevaplar da belirli bir muğlaklığa yol açar. Örneğin memetik kuramlar, birçok olguyu mem olarak sınıflasa da bu olgular arasında ayrıma gitmemişlerdir. Bu da aslında bilimsel bir kuramla magazinel bir olgunun aynı kategoride değerlendirilmesi gibi sorunlara yol açar. Oysa gerek yayılma gerekse kalıcılık bağlamında bu iki mem aynı kategoride değerlendirilemez. İkinci olarak memetik kuramcıları, memetik evrimin nasıl gerçekleştiğine yönelik saptamalar yapmamıştır; oysa bir evrimden söz ediyorsak, bu evrimin nasıl gerçekleştiğinin de ortaya konulması gereklidir. Bu makalede, işte bu iki soruna, Wittgenstein'in "dil oyunları kuramı"yla ilişkili bir biçimde yanıtlar aranacak ve yeni bir mem teorisi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: mem, gen, sönen mem, kalıcı mem, potansiyel mem, makro-memetik evrim, mikro-memetik evrim.

1. Giriş

Felsefe tarihi incelendiğinde, insanın ayırıcı yanına yönelik uzun soluklu bir tartışmanın süregeldiği gözlemlenebilir. Her ne kadar insan diğer tüm varlıklar gibi evrimsel bir geçmişe sahip olsa da onun evrimini ayrıcalıklı bir konuma koymak gerekir çünkü insanı diğer canlılardan ayıran, onu farklı kılan özellikleri vardır. Blackmore'un deyişiyle biz konuşabilen, gezegendeki en akıllı tür olduğuna inanan, savaşlar çıkaran, dinlere inanan, ölümlerine belirli ritüeller yapan, televizyon seyreden vb. etkinlikler gerçekleştiren ve gerçekleştirme potansiyeline sahip bir varlığız (Blackmore, 2011: 1). Peki, kendisini diğer varlıklardan ayıran bu yanılla, insan neler yapabilir? Varlığımızın bu yönü Dawkins'in deyişiyle tek bir sözcükle özetlenebilir: Bu sözcük "kültür"dür (Dawkins, 2021: 389).¹ Kültür, doğal olmayan ama zaman içinde evrimleşen bir yapıya sahiptir. Bu da aslında onu evrimsel açıdan incelenmeye değer kılar. Dawkins kültürün evrimini Orta Çağ'da yaşamış bir şairin, günümüzde çağdaş bir İngiliz'le sohbet edemeyeceğini söyleyerek örneklendirir. Bu tür bir olguyu gözlemek için, 500 yıl geriye gitmemize gerek yoktur. 50 yıl öncesinde orta yaşlarında olan ve bugün yaşamaya devam eden yaşlı amcamızla da aramızda türlü anlaşmazlıkların olabileceği gözlemlenebilir. Örneğin giyim kuşam tarzınızı beğenmeyebilir, teknolojiye aşına oluşunuza karşı "Bizim zamanımızda böyle değildi." gibi tümceler söyleyebilir. Dawkins, yaşlı amcamızın; daha genel anlamda diğer

¹ Aunger, memlerin başkalarının taklit edilmesiyle öğrenilen kültüre ait ortak unsurlar olduğunu ve buradaki kültürün geniş anlamıyla fikirleri, davranışları ve fiziksel nesnelere içerdiğini söyler (Aunger, 2011: 167). Bu tanımlama, aslında kültür adı altında benim de kabul ederek devam ettireceğim bir tanımlamadır. Kültürden kastımız, sadece bir milletin, bir toplumun kültürü değildir pekâlâ bunlar da kültürdür fakat bu kavramın küçük bir kısmını oluştururlar. Oysa kültür kavramı daha geniş çaplıdır, tüm insan yaratımlarını içerir. Boyd ve Richerson'ın dediği gibi kültür, insan beyinlerinde depolanan bilgilerdir (Boyd ve Richerson, 2012: 198).

insanların, hatta kendimizin tutumlarını ve davranışlarını belirleyen, yaratımlarımızı içeren, insanın zihnini kendine ev edinen bu yeni eşleme birimine “mem” adını verir ve o, bu yeni kavramı şu şekilde açıklar:

Bu yeni çorba, insan kültürünün çorbası. Yeni eşleyici içinse bir ad bulmamız gerek; bir kültürel iletim birimi ya da bir taklit birimi düşüncesini taşıyan bir isim... "Mimeme" bu iş için uygun bir Yunanca kök. Fakat ben, bir parça "gen" sözcüğüne benzeyen tek heceli bir sözcük istiyorum. Mimeme sözcüğünü mem olarak kısaltacağım için klasikçi dostlarımla beni affedeceğini umuyorum. Eğer bir teselli olabilecekse, "bellek" ile ya da Fransızca meme (kendi) ile bağlantılı olduğu düşünülebilir. (Dawkins, 2021: 393)

Burada nelerin mem sayılabileceğine dair soruyu gündeme taşımamız gerekir. Dawkins'in *Gen Bencildir*'de verdiği örneklerden hareketle etrafımızda gördüğümüz, duyduğumuz, insan yaratımı olan her şey bir mem sayılabilir. Dün arabanızla seyahat ederken radyoda duyduğunuz şarkı, akşam kahvenizi içerken okuduğunuz kitap, beyaz tahtanızda çözmeye çalıştığınız bir problem için kullandığınız formül, arkadaşınıza evreni açıklarken kullandığınız Einstein fiziği, mesajlaşırken kullandığınız “:)” sembolü vb. tüm şeyler birer memdir. Bir şeyin mem sayılma şartı ise Dawkins ve memetik alanında adını anacağımız diğer düşünürler için “taklit”tir. Tıpkı genlerin sperm ya da yumurtalar yoluyla bir bedenden diğerine atlayarak gen havuzunda çoğalmaları gibi memler de geniş anlamda taklit denilebilecek bir süreç yoluyla, bir beyinden diğerine zıplayarak kendilerini mem havuzunda çoğaltırlar (Dawkins, 2021: 400).

Yukarıda, Dawkins'in tanımından hareketle etrafımızdaki insan yaratımı olan her şeyin birer mem olduğunu söylemiştik. Fakat bu memlerin hepsi aynı türden midir? Örneğin Brodie, memlere (kendi deyişiyle akıl virüslerine) ilişkin şu paragrafı yazar:

Gazete okudunuz. Bir akıl virüsü bulaşır. Radyo dinlediniz. Oradan da bir virüs kaptınız. Arkadaşlarınızla beraber vakit geçirip havadan sudan muhabbet ettiniz. Yine virüsler birbiri ardından beyninize girdi. Eğer hayatınız istediğiniz gibi gitmiyorsa, hiç şüphemiz olmasın ki bunda akıl virüslerinin büyük payı vardır. Sorunlu bir ilişkiniz mi var? Akıl virüsleri beyninizi ele geçirmiş ve sizi uzun vadeli mutluluktan alıkoymaktadır. İşinizde veya meslek hayatınızda sıkıntıda mısınız? Akıl virüsleri geleceğinizi gölgeler ve sizi sizin hayat kalitenizi değil onların amaçlarını destekleyen bir kariyere yönlendirir. (Brodie, 2014: 16)

Brodie'nin “akıl virüsü” kavramsallaştırması gayet yaratıcıdır fakat tüm memleri bir virüs olarak değerlendirmek de yanlış olacaktır. Şüphesiz memlerin içinde virüs niteliği taşıyanları vardır ama öncelikle memler daha genel bir ayrımaya ihtiyaç duyar. Bu genel ayrımın yapılmaması, aslında bir tür karmaşıklık ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı memlerin farklı sınıflar altında değerlendirilmesi daha uygundur. Böyle bir ayrım, hem memlerin ortaya çıkış sürecini göstermemize hem de onları daha objektif bir biçimde

açıklamamıza yardımcı olur. Bu makalede getirilecek ilk yenilik bu olacaktır. İkinci sorun ise memetik evrimin nasıl gerçekleştiği konusunda ortaya çıkar. Evrim kuramı, özünde türde zamansal olarak meydana gelen değişimleri açıklar. Bu bağlamda da memetik evrimin kültürde meydana gelen değişimleri açıklaması beklenebilir. Fakat memetiğin bu açıklamayı pek de yapabildiği söylenemez. Bu soruna yönelik sormamız gereken ana soru şudur: Ne kadar büyük kütleli bir değişim kültürel açıdan evrimsel bir olay olarak adlandırılabilir? Bu makalede ikinci olarak bu soruya yanıt aranacaktır.

Memlerin yayılması, zihinden zihne aktarılması için temel şart, ister görsel olsun isterse sözel olsun dildir. Çünkü dil, diğerleriyle iletişim kurmamızı sağlayan yegâne araçtır. Bu makalede geliştirilecek olan yeni teori de bu sebepten ötürü dil etrafında şekillenecektir. Bu şekillenme sürecinde baz alacağımız teori ise Wittgenstein'in "dil oyunları teorisi" olacaktır. Şimdi, memetik alanında ortaya konulan görüşleri ve eksiklerini göstermek için ilk olarak bu teorilere bakmak yararlı olacaktır.

2. Memetiğe Yönelik Yaklaşımlar

İlk atalarımız neden mızrak, yay, ok gibi aletler yaptılar? Yanıtlaması kolay olan bu soruya, kendilerini vahşi hayvanlardan korumak için ve yiyecek bulmak için cevaplarını verebiliriz. Peki, bunları yapmayı ilk düşünen kimdi? Ya da bu tür av aletleri yapmak, genetik kodlarımızda mı vardı? Aslında bu duruma iki türlü bakmak mümkündür. Genel pencereden baktığımızda insanlarda, bu tarz aletler yapabilme becerisi vardır ve bu doğrudan genlerimizle, yani biyolojimizle alakalıdır. Özel pencereden baktığımızda, bu beceriyi belirli bir aletin yapımında kullanmak, doğrudan genlerimizle alakalı değildir. Bu durumda becerilerimiz genetikken, becerilerimizi kullanmamız tam anlamıyla genetik değildir. Türün üyelerinin yeni fikirler ortaya atması ve bu fikirlerin işe yarar olması da onların çoğalması açısından önem taşımaktadır. Baldwin, bir üyenin hayatta kalmakla ilgili yeni bir şey bulması durumunda, diğer üyelerin onu taklit edeceğini söyler. Aslında bu oldukça doğru bir tespittir. Buna göre mağaralarına vahşi hayvanların saldırdığı atalarımızdan bir tanesi yaptığı bu aletlerle vahşi hayvanı korkuttuğu anda, türün diğer üyeleri de bunu taklit etme yoluna gidecektir. Peki, bu öğrenme ve taklit sürecinin evrimsel bir önemi var mıdır? Bu soruyu yanıtlamak için evrimin mekanizmasına bakmamız gerekir.

Dennett, doğal seçim yoluyla gerçekleşen evrim olgusunun çeşitlilik, kalıtım veya eşlenme ve uyumluluk koşullarının bulunması halinde ortaya çıkacağını söyler (Dennett, 2013: 410). Buna göre insanın evrimini sağlayan mekanizma, DNA moleküllerimiz olan genlerdir çünkü onlar, bu üç özelliği de taşırlar. Ama bu üç özelliği taşıyan tek şey genler değildir ve bu özellikleri taşıyan başka bir mekanizma bulmak için başka bir gezegende canlı bir yaşam formu bulmamız da gerekmez. Dennett,

dünyamızda evrimsel sürece dahil olan bir tür eşleme biriminin daha olduğunu söyler. Bu birim “mem”dir. Genler, proteinleri yapan yönetmeliklerdir, vücut hücrelerinde saklanırlar ve üreme yoluyla aktarırlar; memler ise davranışsal yönetmeliklerdir, beyinde muhafaza edilirler ve taklit yoluyla aktarırlar (Blackmore, 2011: 23).

Memlerin birinci kuralı, koşulsuz şartsız çoğalmadır (Dennett, 2020: 239). Bu çoğalma süreçlerinin ise birçok aracı vardır; örneğin resimler, kitaplar, filmler, müzikler, hatta ve hatta bu makale bile memlerin yayılması için bir araçtır. Dennett, bu konuyu şu şekilde özetler:

Genler görünmezdir, gen araçlarıyla (organizmalarla) taşınırlar... Memler de genler gibi görünmezdir ve resimler, kitaplar ve sözler (özellikle sözlü ve yazılı diller), kâğıt ya da manyetik kodlar, vb. gibi mem araçları tarafından taşınırlar. Araçlar, binalar ve başka buluşlar da memin araçlarıdır. Jantlı tekerlekleriyle bir vagon bir yerden bir yere sadece tahıl ve yük taşımaz, jantlı tekerleklere sahip bir vagon fikrini de akıldan akla taşır. (Dennett, 2020: 239)

Bu konunun daha iyi anlaşılması açısından, farklı bir örneğe daha başvurabiliriz. Tekerleğin ilk icat edildiği zamanı düşünelim. Muhtemelen yükler ya insanların sırtında ya da tekerleksiz bir vasıtayla taşınıyor olmalıdır. Bu vasıtaya tekerleği icat ederek takan kişi, muhtemelen gücünü daha az kullanarak, daha kolay ve daha fazla yük taşımıştır. Çevrede bunu gören insanlar, aslında sadece taşınan yükü görmemiştir aynı zamanda vasıtalara tekerlek takma fikri de onların zihinlerine yerleşmiştir. Her ne kadar buna benzer yararlı memler varsa da zararlı memler de vardır. Bu özellikleri sebebiyle Dennett onları parazitlere benzetir (Dennett, 2020: 240). Yiyecekleri sindirmemize yardımcı olan birçok parazit vardır. Bunlar aslında insan vücudu için yararlı ve gerekli olan parazitlerdir. Bununla birlikte ne yararı ne de zararı olan parazitler vardır. Bunların olması ya da olmaması hayatımızda bir önem atfetmez. Aynı zamanda zararlı parazitler de vardır ki bunlar insanı zamanla işgal eder ve vücuttan temizlenmesi gerekir. Tıpkı bunun gibi memlerin de yararlı, nötr ve zararlı olanları vardır. Örneğin Newton fiziği, yararlı bir memdir; bilgimizi genişletmiş, yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Ama antisemitizm gibi zararlı memler de vardır. Bunlar ise insanlar için tehlike arz eder. Bununla birlikte, nötr memlerin de olduğu söylenebilir. Örneğin radyoda dinlediğiniz herhangi bir parça, nötr bir memdir. Ama ister yararlı ister nötr isterse zararlı olsun, bir mem, kendisini yok etmeye yönelik seçim kuvvetlerini etkisiz hale getirmek ister (Dennett, 2013: 417).

Dennett, memlerin de genler gibi ölümsüz olduğunu söyler. Nasıl ki genler nesilden nesile aktarıyorsa, memler de zihinler vasıtasıyla bu ölümsüzlüğü, kalıcılığı sağlamaya çalışır (Dennett, 2020: 241). Bu süreçte memlerin kalıcılığı için kitap, dikili taş gibi şeyler büyük önem arz eder, fakat bunların yine de insanlar tarafından koruma

altına alınması, çoğaltılması gereklidir. Buradan hareketle memler için her ne olursa olsun, yerleşecek bir zihnin zorunlu olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu yayılma sürecine, Platon'un eserleri örnek olarak gösterilebilir. Günümüzde Platon'un bizzat kendi el yazması olan birkaç papirüs kalmıştır, fakat onun düşüncelerinin yayılması artık bu papirüslere bağlı değildir. Çünkü bugün kütüphaneler, onun kitaplarının binlerce çevirisini ve kopyasını içinde barındırır (Dennett, 2013: 416). Aslında burada Dennett'in dediği iki koşul da sağlanır. İlk olarak Platon'un düşünceleri, insanların zihinlerinde yer edinmeyi başarmış bir mem örneğidir. Buna bağlı olarak insanlar da onun eserlerini değerli görerek zaman içerisinde sürekli çoğaltmışlardır. Memlerin zihinde yer edinmesi ise kolay bir süreç değildir. Bu süreçte bazı memlerin başarılı, bazılarının başarısız olmasının nedenleri vardır. İlki, insanın seçici bir yapıya sahip olmasından kaynaklanır (Blackmore, 2011: 20). Zihin, Dennett'in dediği gibi sınırlı bir yapıya sahiptir, bundan dolayı memlerin zihne girmesi için diğer memlerle de mücadele içinde olması gerekir. Bu mücadelenin yanında, Blackmore'un bahsini açtığı ikinci neden de devreye girer. Bazı memler zihne giriş sürecinde diğer memlerle iş birliği içindedirler. Örneğin bir dine inanan herhangi bir kimse için diniyle tutarlı bir memi zihnine kabul ettirmesi oldukça kolay olacaktır, aynı oranda diniyle çelişen memleri de kabul etmesi zorlaşacaktır. Tıpkı Conte'nin dediği gibi, memler birbiriyle zaman zaman çatışabilir ya da iş birliği yapabilir (Conte, 2012: 104). Nihayetinde zihnimiz, memlerin bir ürünüdür. Dennett, kim ve nasıl olduğumuzu memlerin belirlediğini söyler; insanın varoluşu, varlığı, benliği memlere bağlıdır ve memler tarafından belirlenmiştir (Dennett, 2020: 243-244).

Blackmore, memlerin beyinle ilişkisini, toprakla beyin üzerinden verdiği bir benzetmeyle örneklendirir. Buna göre, boş bir akıl, çapasını ve bakımını yaptığımız bir bahçeye benzer (Blackmore, 2011: 55). Bu bahçeye ektiğimiz bazı bitkiler, zaman içinde büyümeye, yeşermeye başlar. Ekilen her tohum, uygun koşulların sağlanması halinde, boşluk bulduğu bir noktadan baş vermeye başlar. Memler de tıpkı bu tohumlar gibidir beyinlerimizde uygun koşullar sağlandığı zaman, buldukları ufak bir boşlukta kendilerine yer edinirler. Blackmore'un benzetmesine hayatımızın birçok sahasında örnek bulmak mümkündür. Gün içinde nelere kulak misafiri olduğunuzu, neleri okuduğunuzu, neleri gördüğünüzü, kısacası neleri deneyimlediğinizi bir düşünün. Neden yolda yürürken kulağınıza çarpan müzikler çoğu kez bir daha aklınıza dahi gelmezken, bugün okuduğunuz o kitaptaki tümce kafanıza takılıyor? İşte uygun koşullardan kastımız tam olarak budur. Bu uygun koşulların ortaya çıkmasında, bireyin seçim özellikleri birinci dereceden etkilidir. Peki, zihnimizde kopyalanan her şey bir mem özelliği mi taşır? Daha açık bir deyişle soracak olursak mem olan Beethoven'ın Beşinci Senfonisi midir yoksa sadece ilk dört notası mıdır (Blackmore, 2011: 69)?

Blackmore, bu soruyu gereksiz bulur ve cevaplamaya değer görmez. Oysa bu, önemli bir sorundur. Çünkü, bir şeyin var olduğunu söylüyorsanız, onun sınırlarını da gösterebilmeniz gerekir. Bundan dolayı, bir memnin biriminin tanımlanması, memlerin de türlere ayrılması önem arz eder. Çünkü daha sonra da göstereceğimiz üzere, her mem aynı etkiye sahip değildir, bu sebeple memler arasında ayrıma gidilmesi gereklidir. Bununla birlikte, yukarıda ele aldığımız görüşler, aslında memlerin ne olduğunu açıklamak üzerinde daha çok durmuşlardır. Oysa memler, evrimsel bir mekanizmadır, bu sebepten ötürü insanın evriminin açıklanışı gibi memlerin de evriminin nasıl gerçekleştiğinin açıklanması gerekir. Fakat bu, günümüze kadar üzerinde pek durulan bir sorun olmamıştır. Oysa memler söz konusu olduğunda, üzerinde durulması gereken birincil sorunlardan biri de budur. Bu bağlamda her iki soruna da çözümler üretilmesi gerekir. Sonraki bölümler, bu sorunların çözümüne yönelik yeni bir yaklaşım sunacaktır.

3. Memler Üzerine Yeni Bir Teori

Tekerlek bir kez icat edildi mi, onu tekrar icat etmeye çalışmazsınız çünkü bu boşuna zaman kaybı olur. Bu noktadan sonra yapılması gereken tekerleği daha iyi hale getirmektir. Mem tekerleğini Dawkins icat etmiştir. Dennett ve Blackmore ise daha anlaşılır hale getirmiştir. Yapılması gereken şey bu mirası alarak, daha ileriye taşıyıp tekerleği daha incelikli bir yapıyla daha dayanıklı bir şekilde tekrar iyileştirmektir.

3.1. Memlerin Sınıflandırılması

Ortaya bir teori koyduğunuz ve teorinizi kitap haline getirdiğinizi düşünün. Bu kitap, anında bir mem haline gelecek midir? Bir önceki bölümde ele aldığımız düşünceler ışığında, teoriniz henüz taklit yoluyla beyinlerinize yerleşmediği için bir mem sayılmaz. Peki, bu türden olan olguları nasıl sınıflandırabiliriz? Buna benzer bir başka örnek daha ele alalım. Herhangi bir kanalda izlediğiniz ilginç magazinsel bir olay, mem olarak kabul edilebilir mi? Peki ya Darwin, Newton ve Einstein'ın teorileri birer mem midir? Bu sorulara yanıtımız evet olacaktır, burada bahsi geçen tüm olgular birer memdir fakat hepsi aynı türden memler değildir. Bu memleri sınıflandırmamız gerekir. Eşlenme oranını, başka bir deyişle insanların zihninde yer edinme olayını göz önünde bulundurduğumuzda, tüm memlerin aynı etkiyi yarattığı pek de söylenemez. Örneğin az çok tarih bilen bir kişiye 1492'de ne olduğunu sorsak Kolomb'un Amerika'yı keşfettiğini söyler. Ama 1492 yılında sadece bu olay gerçekleşmemiştir. Mesela 1492 yılında aynı zamanda Borgia ailesine papalık unvanı verilmiştir. Aynı yıl dünyanın en zengin adamı Lorenzo de Medici ölmüştür. Buradan hareketle, her memnin eşlenme oranının ve kalıcılığının aynı olmadığını söyleyebiliriz. Bu örnekten de görüleceği üzere bazı memler; eşlendikten bir süre sonra unutulabilir, bir nesil sonra aktarıla

süreci son bulabilir ya da zaman zaman hatırlanabilir. Bununla birlikte, yazdığımız bir kitap, asla eşlenemeyebilir ve tam bir meme dönüşemeyebilir. Bazı memler ise, yüzyıllar boyunca varlığını koruyarak zihinlerde varlığını sürdürmeye devam eder.² Bundan dolayı, memleri “potansiyel”, “sönen” ve “kalıcı” memler olmak üzere üçe ayırmak, onları daha iyi anlamamız için yararlı olacaktır.

Potansiyel Memler

Wittgenstein’in *Tractatus*’u ilk yazdığı zamanı şöyle bir düşünelim. Yayımlanması için altı yayımcıya başvurmuş, hepsinden ret yanıtı alınca Russell’dan yardım istemiş, yayımcılar Russell’ın kitaba giriş yazısı yazması koşuluyla kitabı kabul edeceğini söylemiş, fakat bunu da Wittgenstein kabul etmemiştir. Daha sonra bir dergide makale olarak yayımlanan kitap Cambridge’li bazı felsefecilerin dikkatini çekmiş, kitabı bu felsefeciler Wittgenstein’in da iznini alarak İngilizceye çevirmiş ve yine Russell’ın giriş yazısıyla birlikte kitap yayınevinden basılmıştır. Bu süreçten sonra, 20. Yüzyıl felsefesinin şekillenmesinde önemli bir yeri olan Viyana Çevresi, kitabı adeta baş yapıt olarak kabul etmiş ve kitap geniş çevrelerce etki bırakmıştır (Monk, 2005: 258-272).

Bu süreci şöyle bir göz önünde bulundurduğumuzda, önceki tanımlamalarımızdan, yani bir şeyin mem olması için ortaya konulan kriterden yoksun olduğu görülecektir. Fakat bir şeyin mem olmaması, onun hiçbir zaman tam bir mem haline gelemeyeceği anlamına gelmez. Aksine, başlangıçta zihinsel olan her şey, birer “potansiyel mem” dir. Potansiyel memler, henüz yayılmasa bile, yayılma potansiyelini içinde taşıyan memlerdir. Öyle ki, uygun koşullar sağlandığında, çekicilikleri sayesinde bu memler kolaylıkla kopyalanabilir. Bu tür memleri, Aristoteles’in var olma tarzlarından biri olan “olanak halinde var olan” şeyler gibi görmek mümkündür. Çünkü bu memlerin eşlenmesi için diğer tüm memlerde olduğu gibi uygun koşulların ortaya çıkması gerekir. Nasıl ki tuğlalar, ahşap malzemeler vb. inşaat malzemeleri, ev olma olanağını içinde taşıyorsa, memler de ilk ortaya çıktıklarında eşlenme potansiyelini içinde taşır. Bu noktadan itibaren potansiyel memleri daha fazla tanımlamaya gerek yoktur. Şimdi ortaya koyduğumuz bu kavramsallaştırmaya örnekler göstermemiz yerinde olacaktır. Bu sebeple, ortaya koyduğumuz kavramın sağlamasını yapmak için bilim tarihine kısa bir göz atmakta yarar olacaktır. İlginçtir ki, Kopernik’in araştırma programı, bilim tarihi içinde seçilebilecek nadir örneklerden biridir. Burada onu incelemeye tabi tutmamız,

² Tabii, bu sürecin, çoğu zaman memin ilk ortaya çıktığı andaki gibi devam etmediğini de belirtmek gerekir. Memler de genler gibi zaman içerisinde mutasyona uğrayarak değişim gösterilebilir. Size bir hikâye anlattığımı düşünün. Bunu yazılı olarak kayda geçirmediğimiz sürece, siz beni kopyalayarak bu hikâyeyi başka birine aktardığınızda, muhtemelen hikâyenin aklınızda kalan kısımlarını aktaracak, boşlukları kendiniz dolduracaksınız. Bu şekilde nesiller boyu aktarılan hikâye, mutasyonlara uğrayarak bir şekilde varlığını devam ettirir.

kavramımızın işleyişini göstermek açısından daha uygun olur. Öncelikle şu soruyu sormamız gerekir: Neden Kopernik'in araştırma programı, Ptolemaioscu araştırma programının yerini almıştır? Sağduyu baz alındığında, Ptolemaioscu program, Kopernik'in programından daha mantıklı görünür. Zira gerçekten de göğe baktığımızda, tüm cisimlerin gün içinde etrafımızda dönerek kaybolduğu ve sonraki gün yine aynı şekilde ortaya çıktığı görülebilir. Aslında bundan dolayı, Kopernik'in araştırma programı, pek de olgulardan çıkarılmış gibi görünmez (Lakatos, 2014: 270). Sağduyuya ters olması ve mevcut programın (Ptolemaioscu program) kilise tarafından resmi öğreti statüsünde görülmesi sebebiyle onun kabul görmemesi ve kilise tarafından kitaplarının toplatılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu örneğe ilk baktığımızda, bahsi geçen programın potansiyel bir mem olarak ortaya çıktığı net bir şekilde görülebilir. Şimdi bu noktada, kuramın neden önceleri yayılmadığı ve neden daha sonra yayıldığına yönelik birbirleriyle bağıntılı birtakım saptamalar yapmamız gerekir. İlk olarak Kopernikçi araştırma programı, sağduyuyla çelişir. Bundan dolayı, insanların zihinlerine işlenmede başarısız olmuştur.³ İkinci olarak da zihindeki diğer memlerin, bu araştırma programının eşlenmemesinde büyük payı vardır. Çünkü dinsel açıdan bakıldığında, evren insan için yaratılmıştır. Bu sebeple insan ve yer'in, evrenin merkezinde olması gerekir. İşte böyle bir inanç, memin eşlenmesinin önünde büyük bir engeldir, aynı zamanda bu inanca sağduyu da eşlik ettiği için memin eşlenme ihtimali çok düşük bir oranda kalır. Aynı şekilde o zamanlar evreni açıklama modelimiz olan Ptolemaioscu model işlevselliğini az çok korur niteliktedir. Bu durum da aslında Kopernikçi modelin eşlenme ihtimalini düşürür. Bu bakış açısıyla söyleyecek olursak memin eşlenebileceği koşullar henüz ortada yoktur. Fakat Ptolemaios'un programındaki aykırılıkların çoğalmasa, araştırmacıları alternatif yollara itmiş ve Kopernik'ten daha sonra Kepler, Galileo ve Newton'ın çalışmalarıyla birlikte, Kopernik'in araştırma programı, potansiyelini açığa çıkarmış, eşlenme süreci hız kazanmış ve yayılmıştır. Öyle ki, bugün her ne kadar Kopernik'in yanıldığını bilsek de onun kuramı bilim tarihi derslerinde anlatılmaya devam edilir. Buradan da anlaşılacağı üzere bir memin potansiyellikten çıkma aşaması, kritik bir aşamadır. Burada insanların ilgisi, memin sağladığı yarar ve memi ortaya atan kişinin tanınırlığı da çok önemlidir. Tahtaya rastgele karaladığımız çizgiler karmaşası potansiyel bir mem olmasıyla birlikte muhtemelen hiçbir zaman bu potansiyeli aşamayacaktır. Oysa aynı çizgi karmaşasını Picasso bir tablosunda kullansaydı, muhtemelen sanat camiası tarafından bilinen bir resim ortaya çıkacaktı. Yani memin kendisi kadar nasıl ortaya çıktığı da büyük önem arz etmektedir. Tüm bunlardan hareketle, her potansiyel memin eşit derecede başarılı bir şekilde eşlenmediği ve nesiller boyunca yayılmadığı görülmüş olur. Zira bazı memler hiçbir zaman yayılmaz

³ Her ne kadar araştırma programının devrimsel bir nitelik kazanmasında bu durum etkili olsa da o tarihler ve bilim insanlarının kuramsal tutuculukları da göz önünde bulundurulduğunda, programın sağduyuyla çelişmesi, başlangıçta onun aleyhine bir durum olmuştur.

ve hep potansiyel olarak kalır. Aslında memler arasında gittiğimiz ayrımın önemi de burada ortaya çıkar. Zira memetik üzerine çalışan diğer isimler baz alındığında, verdiğimiz örnekleri ve olguları, ortaya koydukları teoriler pekâlâ onaylar fakat onlar, burada verilen örnekleri ve bundan sonra diğer bölümlerde vereceğimiz örnekleri de tek bir çatı altında değerlendirdikleri için ortaya bir karmaşa çıkar. Oysa bu memleri sınıflarına ayırdığımızda, ortaya çıkma ve yayılma süreçleri de rahatlıkla görülebilir. Bir potansiyel mem –potansiyel kalmasının dışında– ya bir sönen meme dönüşür ya da kalıcı bir meme dönüşür. Şimdi “sönen memler”i ele alabiliriz.

Sönen Memler

Hayatınız boyunca mutlaka, tüm dünyada aniden duyulan herkesin bir anda konuşur olduğu bir olaya tanıklık etmişsinizdir. Örneğin bir ülkenin lideri ölmüş olabilir, herhangi bir magazin olay trend olmuş olabilir. Bu gibi olaylar “sönen memler” başlığı altında değerlendirilecektir. Sönen memler; yayılan, zihinler arası eşlenen, fakat kalıcı olmayarak bir süre sonra unutulmuş memlerdir.⁴ Başka bir deyişle bu memler, zihnimizi işgal etse de bu işgalleri kısa süreli olur, konumlarını kaybederler. Aslında magazin olayları bu çerçevede değerlendirmemiz bu sebepten ötürüdür. Çünkü gerçekten de bu türden olaylar, kısa süre içerisinde yayılır ve bir zaman sonra unutulur, neredeyse üzerine konuşan, onu aktaran hiçbir zihin kalmamıştır. Bunun nedeni olarak, çekiciliklerini kısa sürede kaybetmeleri gösterilebilir. Bu türden memler, çoğu kez insanın yaşamını devam ettirmesinde ya da insan hayatında herhangi bir yarar sağlamazlar. Daha açık bir deyişle bu türden memlerin insanlara ne yararı ne de zararı vardır. Onlar vardır ve nötr bir şekilde bulunurlar. Çok ünlü bir sanatçının, başka ünlü bir sanatçıyla kaçak aşk yaşaması, bir restaurantta gizlice yemek yemesi ve bu olayın ifşa olması, ünlülerin hayatlarına ilgi duyan çoğu insan tarafından neredeyse anında yayılır, herkes bir anda bu konuyu konuşmaya başlar, mem zihinlere hızlıca yayılmıştır fakat bu yayılma sürecinin devamlılığı yoktur. Örneğin Brodie sürekli seyircisi olmayan veya ağızdan ağıza yayılmayan programların çabuk yok olduklarını ve yerlerine sonsuz bir mutasyonlar ve varyasyonlar arzı geldiğini söyler (Brodie, 2014: 99). Aslında bu örneklem, bahsi geçen memlere bir örnek olarak gösterilebilir. Çünkü bu türden bir mem, en fazla 1-2 hafta insanların zihninde yer eder ve sonra etkinliğini kaybeder fakat ara sıra, bu ünlüler hakkında çıkan haberlerle mem tekrardan hatırlanır. Ama bu hatırlama süreci kısa sürelidir, daha sonra mem yine etkinliğini kaybeder.

⁴ Burada özellikle “sönme” kavramını kullanıyoruz. Çünkü bu mem türü, bir tür köze benzer. Nasıl ki yanan odunlar bir zaman sonra köz olur ve sönmeye başlarsa, bu memler de zaman içerisinde söner. Bazen harlandıkları zaman tekrar canlanırlar, ama bu ilk ortaya çıktıkları an gibi değildir. Kısa zaman içinde tekrar sönerler.

Tıpkı potansiyel memler gibi sönen memleri de daha fazla açıklamaya ihtiyaç yoktur. Yapılması gereken, realiteden örneklerle, kavramsallaştırmamızı desteklemektir.

Bu kısımda verilebilecek en güzel örneklerden biri, Galler Prensesi Diana'nın ölümüdür. Bilindiği gibi Prenses Diana, 1997 yılında Paris'te geçirdiği bir trafik kazası sonucu yaşamını yitirmiştir. Muhtemelen bu tümceyi okuyanların çoğu, aslında bu bilgiyi unutmuştur ve şu an hatırlamıştır. 1990'larda yaşayan bir gence bugün, Prenses Diana'nın kim olduğunu sorarsanız, büyük oranda doğru yanıt alırsınız. Oysa henüz bugünlerde gençliğini yaşayanlara bu soruyu yönelttiğinizde, özel olarak ilgilenmiyorsa size "O kim? Prenses dediğiniz için kesinlikle prensle evli olan bir kadındır." gibi cevaplar almanız muhtemeldir. Oluşturduğumuz örnek olaydan da görüleceği üzere aslında memin aktarımı durmuştur. Muhtemelen birkaç nesil sonra kimseye aktarılmayacak ve ara sıra hatırlanarak tekrar harlanacaktır. Sönen memlerle ilgili örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte buna gerek de yoktur. Şimdi bakılması gereken, asıl odak noktamız olan "kalıcı memler"dir.

Kalıcı Memler

İlk filozof olarak kabul edilen Thales, Dünya'nın düz olduğunu, her şeyin sudan geldiğini, yani *arkhenin* su olduğunu, bu yüzden düz olan dünyanın etrafının okyanuslarla çevrili olduğunu iddia etmişti. Bugün, herhangi bir felsefeci ya da bilim insanı, dünyanın düz olduğunu iddia etse muhtemelen bilim camiasında bu kişi büyük bir şaka malzemesi haline gelirdi. Fakat Thales'in yaptığı bu saptama, günümüzde hala ciddiye alınır ve değerli görülür. Başka bir örnek daha ele alalım. Aristoteles astronomisi, yer merkezli bir teoridir. Buna göre evren, Ay-altı ve Ay-üstü alemde oluşur. Ay-altı alemde Dünya bulunurken, Ay-üstü alemde diğer tüm gezegenler ve Güneş bulunur. Evrenin sınırında ise çakılı yıldızlar bulunur. Oysa bugünkü bilgimizle bu teori apaçık yanlıştır. Böyle bir yanlışlığa rağmen, Aristoteles astronomisi neden hala zihinden zihne aktarılır, neden hala bilim tarihi derslerinde anlatılır? İşte bu türden memler, kalıcılığı yakalamış, zihinden zihne her nesilde aktarılan, kalıcılıkları en üst düzeyde olan memlerdir. Nesiller boyu bu şekilde aktarılan tüm memlere "kalıcı memler" diyeceğiz. Bu türden memler, genel olarak bilimsel memlerdir. Verdiğimiz örneklerdeki memler, günümüzde öne sürüldüklerinde saçma olarak kabul edilebilir ama ortaya çıktıkları zaman göz önünde bulundurulduğunda, büyük bir etki bırakmışlardır. Bundan dolayı nesiller boyu aktarılması mümkün hale gelmiştir. Bununla birlikte bu memlerin kullanımdan kalkması, onların zihinlerden de silindiği ya da onların zihinlerde söndüğü anlamına gelmez. Bu kavramsallaştırmaya ise tüm bir bilim tarihini örnek göstermek mümkündür. Bununla birlikte bu türden memlere örnek olarak dinler de gösterilebilir. Tıpkı bilimsel kuramlar gibi dinler de nesiller boyu

aktarıma özelliğine sahiptir. Burada önemli olan, bu türden memlerin kalıcılığını neyin sağladığıdır.

Memlerin zihne yerleşimi, çekiciliklerine göre değişir. Burada, “İyi de magazinel bir bilgi, insanlar için bilimsel bir olaydan daha çekicidir; insanlar ilk karadelik fotoğrafının çekildiğinden veya Einstein kuramından bihaber olsa bile, o hafta hangi ünlünün ne yaptığını her detayına kadar bilebilir.” şeklinde bir eleştiri gelebilir. Fakat memler, evrimsel bir mekanizmaya sahiptir, evrimde ise süreklilik önemlidir. Her ne kadar magazinel bir bilgi anlık olarak daha çekici olsa da bilimsel bir bilgi, süreç göz önünde bulundurulduğunda gerek yarar gerekse çekicilik anlamında üstün gelir. Bu sebeple aslında bilimsel bilgiler nesiller boyunca kolaylıkla aktarılabilirler. Bilimsel kuramların bu özelliği sayesinde bizden yaklaşık 2400 yıl önce yaşamış olan ve bugün her anlamda yanlışlanan Aristoteles kozmolojisi hala derslerde anlatılır. Neredeyse felsefe ya da fizik alanında öğrenim gören her öğrenci bu konuya vakıftır. Bilimsel kuramlar gibi, dinlerin de çekicilikleri sayesinde günümüzde dahi varlıklarını sürdürdükleri söylenebilir. Dinleri çekici kılan vadettiği şeylerdir. Dinler, aslında insana bir tür ölümsüzlük vadeder. İnsan; ölmek istemeyen, yaşama arzusu duyan bir varlıktır. Dinler, bu arzuya yanıt verir. Fakat fayda-zarar açısından değerlendirme yaptığımızda, hangi memin hangi kategoride değerlendirilmesi gerektiği tartışmalıdır. Çünkü insanlık tarihi incelendiğinde, dinlerin birçok savaşa neden olduğu bilinmektedir.⁵

Kalıcı memlerin en büyük özelliği ise, memetik evrime yol açmalarıdır. Tarihte memetik evrim, diğer bir adıyla kültürel evrimler olmuşsa, makalede iddia edildiği gibi evrimlerin gerçekleşmesine kalıcı memler ön ayak olmuştur. Şimdi, memetik evrimin nasıl gerçekleştiği konusuna değinmemiz gerekir.

3.2. Memetik Evrim Nasıl Gerçekleşir?

Orta Asya’dan göçen atalarımız bugün bizim yaşadığımız gibi mi yaşıyordu? 16. Yüzyıl’ın dünyasıyla bugünün dünyası aynı mıdır? Newton’ın kuramı, daha sonrasında Einstein’ın kuramı hayatımızda değişiklik yaratmış mıdır? “Mem” kavramının herhangi bir önemi var mıdır? Bu başlık altında, bu ve bunun gibi birçok soruya yanıt aranacaktır. Memetik üzerine çalışan birçok felsefeci ya da bilim insanı, kültürün zaman içinde evrimleştiğini iddia etmişlerdir. Şüphesiz tarihsel olarak bakıldığında bu saptamanın haklılığı kolayca görülebilir. Fakat bu evrimin nasıl

⁵ Buradan hareketle aslında memlerin yayılmasını sağlayan asıl mekanizma sağladığı yarardan ziyade çekici olmasıdır denilebilir. Çünkü kalıcılığı yakalayan tüm memler insanlık tarihi açısından faydalı değildir. Bu bağlamda daha önceki bölümlerde dikkat çektiğimiz gibi memleri “iyi huylu”, “kötü huylu” ve “nötr” olarak değerlendirmek faydalı olacaktır. Bu da aslında yalnızca insanlara fayda sağlayan memlerin kalıcılık yakalamadığını gösterir. Hatta günümüzde kalıcı olan ve geçmişte savaşa neden olan birçok mem örneği göstermek mümkündür.

gerçekleştiği Blackmore'un da dediği gibi pek açık değildir. İşte bu başlık altında, aslında memetik evrimin nasıl gerçekleştiğine yönelik bir teori sunmaya çalışılacaktır. Bir alanda evrimden söz ediliyorsa, evrimin tüm özellikleriyle burada söz konusu olması gerekir. Bundan dolayı memetik alanında gerçekleşen evrimi de "mikro-memetik evrim" ve "makro-memetik evrim" olmak üzere ikiye ayırmak gerekir.

Mikro-memetik Evrim

Fizikle ilgilenmiyorsanız, muhtemelen "Schwarzschild cismi" ve "kapalı yıldız" terimlerini ilk defa duymuşsunuzdur. Peki, ya "karadelik" terimi? Muhtemelen belirli bir entelektüel düzeye ulaşmış herhangi bir kimseye "Karadelik nedir?" gibi bir soru sorsanız, aşağı yukarı doğru cevaplar alırsınız. Daha spesifik bir örnek ele alacak olursak 1976 yılında Dawkins "mem" kavramını ortaya koyana kadar, böyle bir kavram yoktu. Muhtemelen bu dönemlerde yaşayan birine memin ne olduğunu sorsanız, şaşkın bir yüz ifadesiyle karşılaşırınız. Bu ve bunun gibi örnekleri, sadece bilim özelinde değil, herhangi bir alanda da bulmanız muhtemeldir. *Selfie*, heavy metal, boynuz işareti gibi şeyler, küçük değişimler olmasına rağmen bugün hayatımızda yer etmişlerdir. Bu türden memler, zihnimize işlenirler fakat zihne işlenmiş olmaları, onların nesiller boyu varlığını devam ettirmesi için yeterli değildir. Çünkü memlerin kalıcılığını devam ettirmesi için, zihne eşlenmeleriyle birlikte belirli bir dil sistemi içine de yerleşmeleri gerekir. Daha açık konuşmak gerekirse, ortaya çıkan yeni kavramların, belirli bir dil oyununun içine dahil olması, belirli bir dil oyununa adapte olması gerekir. Burada makalenin genel gidişatına zarar vermeden "dil oyunları" kavramına yönelik bir açıklama yapmak yerinde olacaktır.

Wittgenstein'in *Felsefi Soruşturmalar* adlı eserinde ortaya koyduğu dil oyunları, dil ile dilin örüldüğü eylemlerden oluşan bir bütündür ve belirli bir alanda konuşmamızı sağlayan kavramlar, şekiller, sözcükler dizgesidir (Wittgenstein, 2017: ö. 7). Örnekleyecek olursak, felsefenin dil oyununa hâkim olmayan bir kimse için *a priori*, mantıksal uzay, resim kuramı, dil oyunları gibi sözcükler bir şey ifade etmeyecektir. Oysa bu dil oyununa hâkim olan biri için, bu sözcük dizisini anlamak hiç de zor değildir. Wittgenstein'in da dediği gibi bir kavramı tanımlarken örneğe başvurup vurmamamız, karşımızdaki kişinin bizi anlayıp anlamadığına bağlıdır, yani anlam ancak karşımızdaki kişiyle aynı oyunu oynuyorsak ortaya çıkar (Wittgenstein, 2017: ö. 28). İşte küçük çaplı bir memin hem aktarımını hem de devamlılığını sağlaması için bir dil oyununa dahil olması gerekir. Dil oyununa dahil olan bu yeni kavramlar, aynı zamanda oyunda küçük çaplı değişimler de meydana getirir. İşte bu türden kavramların dil oyunlarına dahil olarak meydana getirdikleri küçük çaplı değişimler "mikro-memetik evrim"dir. Yukarıda verdiğimiz tüm örnekler, aslında bu türden bir evrime yol açarlar. Konumuz açısından "mem" kavramını ele almak daha uygun

görülmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi Dawkins öncesi döneme şöyle bir göz gezdirdiğimizde, henüz böyle bir kavramın olmadığı rahatlıkla görülecektir. Oysa Dawkins'in kavramı ortaya koyuşu ve Dennett'in yazı ve kitaplarıyla birlikte, kavram belirli bir zaman sonra zihinlerde eşlenmeye başlamıştır. Kavram üzerine yeni yazılar, yeni araştırmalar başlamıştır. Bununla birlikte, bugün kültürel evrim, memler yoluyla açıklanmaya çalışılır. Bu türden memlerin, dil oyununun bir parçası olmasının bir diğer önemi, aktarımlarının sağlanması için hayati öneme sahip olmasıdır. Çünkü memleri aktaran dildir; kitaplar dil sayesinde yazılır, konuşmalar dil sayesinde yapılır. Bu yüzden dil, memlerin aktarımında hayati bir öneme sahiptir. Fakat dilin mi memleri öncelediği, yoksa memlerin mi dili öncelediği konusu burada bir miktar bulanık kalır. Bu sebeple, bahsi geçen sorunun da tartışmaya açılması gerekir. Dilin memlerle iş birliği, bir çiçeğin polenlerine benzer. Nasıl ki polenler dağılarak bitkilerin yayılmasını sağlıyorsa, dil de memlerin yayılmasını sağlayan bir araçtır. Burada hala memlerin mi önce geldiği, yoksa dilin mi önce geldiği sorusu cevaplanmamıştır. Bu soruyu cevaplamak için dilin yayılma şekline bakmamız gerekir. Dil öğrenme becerisi, insanların doğuştan sahip olduğu bir yetenektir. Burada özel olarak öğrenme kavramına dikkat çekmemiz gerekir, zira bir şeyin öğrenilebilir olması, o şeyin bir mem olduğunun da göstergesidir. İnsan, zaman içerisinde etrafındaki sesleri taklit ederek dili öğrenmeye başlar, daha sonra bu süreç okul hayatı boyunca devam eder. Bu durumu, dilin ortaya çıkma sürecine de uygulamak mümkündür çünkü dil uzlaşımaldır. Bu açıdan memler dili önceler. Bir mem olarak dil, zihinden zihne taklit yoluyla yayılır. Fakat dili, diğer memlerden özel bir konuma yerleştirmemiz gerekir. Çünkü dil, yayılmasının yanında, memlerin aktarımı için önemli bir araç haline gelmiştir.⁶ Bu açıklamayı da verdikten sonra, kültürel evrimin diğer bir ayağı olan "makro-memetik evrim"e bakmamız gerekir.

Makro-Memetik Evrim

Bir Çin yelkenlisi yapmak istediğimizi düşünelim. Bunun için ilk olarak bir kâğıdın dört köşesinin tam ortaya doğru katlanması, daha sonra oluşan yeni şeklin yine bir köşesinin ortaya doğru katlanması, tam çaprazındaki köşenin de aynı şekilde katlanması gibi bir dizi talimatı takip etmemiz gerekir (Blackmore, 2011: 8). Aslında bu talimatlar, bir dil oyununun talimatlarıdır, bu talimatlar izlenerek oyun oynanır. Bu form, dil oyununun sadece çok basit bir tasviridir. Daha komplike dil oyunlarına da rastlamak mümkündür. Örneğin fiziğin dil oyunu, kimyanın dil oyunu gibi sayısız dil oyunu sıralanabilir. Elbette bunlar, genel dil oyunlarıdır. Bu genel dil oyunlarının içinde ise kuramlar bulunur. Örneğin Einstein'ın genel ve özel görelilik kuramı bir dil oyunudur.

⁶ Aslında fark edilirse, bahsi geçen dil, yalnızca konuşma edimini içinde barındıran bir etkinliktir. Oysa dil bundan ibaret değildir, bunun yanında işaret dili de vardır.

Aynı şekilde Newton, Darwin, Descartes gibi bilim insanı ve filozofların kuramları da beraberinde bir dil oyunu ortaya koyar. Ortaya çıkan bu yeni dil oyunları ise çoğu zaman devrimsel bir karaktere sahiptir. İşte, dil oyunlarının ortaya çıkarak beraberinde getirdiği bu değişimleri “makro-memetik evrim” olarak adlandıracağız. Yine memlerin bu evrimine, bilim tarihinden birçok örnek vermek mümkündür. Burada örnek olarak Newton fiziğinden Einstein fiziğine geçişi ele alacağız.

Newton, ortaya koyduğu kuram sayesinde, 19. Yüzyıl bilim insanları ve felsefecileri tarafından, Rovelli’nin deyişiyle bilim tarihinin en dâhilerinden biri olarak görülmele birlikte, en şanslı bilim insanı kabul edilirdi. Çünkü bu dönemin bilim anlayışına göre, evrenin değişmez ve tek bir yasa kümesi vardı ve bunu keşfetmek bir nevi ona nasip olmuştu (Rovelli, 2020: 127). Bu tümceden hareketle, Newton sonrası fizik biliminde, Newton’un ortaya koyduğu kuramın, başka bir deyişle Newton’ın memlerini içeren dil oyununun hâkim olduğu görülebilir. Fakat onun kuramında ortaya çıkan aykırılıklar, kuramın tutarlılığının sorgulanmasına neden olmuş, daha sonrasında ise rakip teoriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin Merkür’ün günberisinin, Newton yasalarına uymadığı ortaya çıkmıştır. Einstein, Heisenberg gibi bilim insanları da Newton kuramının açıkladığı olgularla birlikte onun kuramına aykırı olan olguları da açıklayan yeni bir yasalar kümesi ortaya koymuştur (Rovelli, 2020: 127). Burada, ortaya çıkan yeni yasalar kümesi ifadesine dikkat çekmek gerekir. Zira öne sürdüğümüz örnek makro-memetik evrimle tutarlı bir değişime karşılık gelmektedir. Yeni yasalar kümesinden kastımız, aslında bu kuramların beraberinde yeni dil oyunlarını da getirmesidir. Einstein’ın geliştirdiği kuram, başka bir deyişle dil oyunu, pekâlâ Newton kuramının dil oyunuyla benzerlikler taşır. Fakat bu benzerlik, ikisinin aynı olduğu anlamına gelmez. Bu yeni gelen dil oyunları ise, kültürel dünyamızda devrim yaratır.⁷ En basit haliyle Newton kuramının yıkılarak yerini Einstein ve Heisenberg’in kuramlarına bırakması, bilim tarihi açısından bir gerçeği açığa çıkarır: Bu gerçek, bilimin dogmatik olmadığıdır. Aynı zamanda ortaya çıkan bu yeni mem kümesi, başka bir deyişle dil oyunu, evreni yorumlama biçimimizi de değiştirir niteliktedir.⁸ Çünkü her dil

⁷ Hatırlarsak, memetik evrimi “makro” ve “mikro” olmak üzere ikiye ayırmıştık. Bu bilimsel devrimi “evrim” çerçevesinde değerlendirmemizin sebebi hem alanda hem de zihinsel dünyamızda değişime sebep olması nedeniyledir. Bunu da iki şekilde göstermek mümkündür. Newton kuramının sarsılması ve yıkılmasıyla birlikte, bilimsel anlayışımız değişime uğramıştır. Başka bir deyişle dogmatik bilim anlayışı bir kenara bırakılmıştır. Bu da aslında zihinsel anlayışımızın değiştiğini gösterir. İkinci olarak evreni yorumlama biçimimiz, her iki kuramla birlikte değişime uğramıştır. Memler zihinsel varlıklar oldukları için burada meydana gelen böyle büyük çapta bir değişimi “evrim” çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

⁸ Newton araştırma programı baz alındığında, evrenin üç boyutlu düzgün bir uzaydan ibaret olan bir tasarımı vardır, onun uzayı Öklidyendir. Oysa Einstein’ın araştırma programı, Riemann geometrisini baz alır, onun evren tasarımı ise düzgün olmayan bir uzay geometrisi içerir.

oyununun kendi gerçekliği vardır, dil oyununun değişmesi demek gerçekliği algılama biçimimizin de değişmesi anlamına gelir.⁹

4. Sonuç

Memetik alanında belirli bir eser koymuş her isim, alana belirli bir katkıda bulunmuştur. Fakat bu yaklaşımlar, genel olarak yüzeyseldir çünkü ilgi alanı, memlerin açıklanmasıdır. Ana sorun memlerin türleri ya da memetik evrimin nasıl gerçekleştiği değildir. Bu iki konu, aslında memetik için büyük önem arz eder. Neden önem arz ettiği, makale boyunca anlatılmaya çalışılmıştır. Bu makalede ortaya konulan yeni yaklaşım, ilk olarak memlerin sınıflandırılması konusunda bize yardımcı olur. Çünkü her mem aynı etkiyi bırakmaz. “Memlerin Sınıflandırılması” bölümünde ele aldığımız 1492 yılında gerçekleşen birtakım olaylar dizisi örneği bunu gösterir niteliktedir. Kolomb’un Amerika’yı keşfi, Borgia ailesine papalık unvanı verilmesi, Lorenzo de Medici’nin aynı yıl içinde hayatını kaybetmesi olaylarının tümü birer mem olsa da günümüze bıraktıkları etki aynı değildir. Memler ise evrimsel bir mekanizmaya sahiptir ve evrimde süreklilik önemlidir. Burada bir ayrıma gitmezsek, bazı memlerin neden asırlar boyu, bazı memlerin ise neden kısacık süre boyunca yayıldığına dair açıklamalarımız çok da tutarlı olmaz. Böyle bir ayırım yapmamızın nedeni, memleri kategoriler haline getirerek nasıl ortaya çıktıklarına yönelik birtakım saptamalar yapmaktır. Daha açık bir deyişle, yapılan ayrımla bir olay ya da olgunun memleşme süreci açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁰

Makalede ortaya konulan yeni yaklaşım aynı zamanda memetik evrimin nasıl gerçekleştiğine yönelik de yeni bir teori ortaya koyar. Memler, zihinsel varlıklardır. İnsanların beyinlerinde yaşarlar ve bazı yollarla diğer insanlara aktarılırlar. Bu aktarılma yolları daha önce de belirttiğimiz gibi, yazılı eserler, TV programları, karşılıklı konuşma şeklinde veya işaretler şeklinde olabilir. Buraya kadar yaptığımız çözümleme, memetik alanında kuram ortaya koyan diğer isimlerle neredeyse aynıdır. Bununla birlikte, tüm bunlar aslında tek bir genel aktarım aracı altında toplanabilir: Bu araç “dil”dir. İster yazılı ister sözlü, isterse de işaretlerle olsun, bir memin aktarılmasında dil, kilit role sahiptir. Fakat burada dil, çok genel bir ifade olarak kalır. Çünkü dil de dil oyunlarından oluşan bir sistemdir. Dil oyunları, bir alet çantası gibidir, her alet farklı bir işi görmemize yardımcı olur. Bunun gibi dil oyunları da aslında daha önce de ifade ettiğimiz gibi farklı alanlarda konuşmamıza yardımcı olur. İddiam odur

⁹ Bu konuya gerek Wittgenstein gerekse de Thomas Kuhn dikkat çeker.

¹⁰ Farklı bir şekilde söyleyecek olursak, yaptığımız ayırım memleri sınıflandırmayla birlikte, zihinsel bir olgunun memleşme sürecini açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bahsi geçen başlık altında yaptığımız ayrımlar da aslında bu duruma işaret eder niteliktedir.

ki, memler iki türlü evrime yol açar: Memler, ya bir dil oyununun içine yerleşir—ki bu mikro-memetik evrimdir—ya da yeni bir dil oyunu ortaya çıkarır—ki bu da makro-memetik evrimdir. Aslında yapılan bu ayırım, her memin aynı etkiye sahip olup olmadığı meselesini çözmeye yönelik bir ayırımdır. “Mem” kavramı da bir memdir, “Einstein kuramı” da bir memdir, fakat her ikisinin de hem hayatımıza hem de dilimize yerleşmeleri farklı şekillerde olur.¹¹ Aslında bilim tarihinden verilen örneklerle de bu durum temellendirilmeye ve örneklendirilmeye çalışılmıştır. Bu yolla da memetiğin önemli iki sorununa çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

5. Kaynakça

- Aunger, R. (2011). *Memetik Evrim: Nasıl Düşündüğümüz Üzerine Yeni Bir Kuram*. Çev. Sinem Çevik. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Blackmore, S. (2011). *Mem Makinesi: Genetik Evrimin Devamı Olarak Kültürel Evrim*. Çev. Nil Şimşek. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Boyd, R. ve P. J. Richerson (2012). “Memler: Evrensel Asit Mi Yoksa Daha İyi Bir Fare Kapanı Mı?” R. Aunger (Der.), *Kültürün Darwincileşmesi* içinde (s.193-219). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Brodie, R. (2014). *Akl Virüsü*. Çev. Özgü Çelik. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Conte, R. (2012). “Toplumsal Akıl Yoluyla Memler.” R. Aunger (Der.), *Kültürün Darwincileşmesi* içinde (s.123-167). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dawkins, R.(2021). *Gen Bencildir*. Çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları.
- Dennett, D. (2013). *Darwin'in Tehlikeli Fikri*. Çev. Aybey Eper ve Bahar Kılıç. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Dennett, D. (2020). *Bilinç Açıklanıyor*. Çev. Sibel Kibar. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Lakatos, I. (2014). *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*. Çev. Duygu Uygun. İstanbul: Alfa Yayınları.

¹¹ Hatırlayacak olursak “mem” kavramı mikro-memetik evrime örnek olarak gösterilebilir. Oysa Einstein kuramı makro-memetik evrimin bir örneğidir. İddiamız baz alındığında biri yalnızca bir dil oyununa yerleşerek zihinlerimizde yer edinirken, diğeri yeni bir dil oyunu olarak karşımıza çıkar ve zihinlerimize eşlenir.

- Monk, R. (2005). *Wittgenstein: Dâhinin Görevi*. Çev. Berna Kılınçer ve Tülin Er. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rovelli, C. (2020). *Miletli Anaksimandros ya da Bilimsel Düşüncenin Doğuşu*. Çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi Soruşturmalar*. Çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları.